

ÇALIŞAN ERGENLERİN PSİKOSOSYAL SORUNLARI VE KENDİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

THE PSYCHOSOCIAL PROBLEMS OF WORKING ADOLESCENTS AND THEIR SOLUTION SUGGESTIONS

Tezan BİLDİK

Nagehan BÜKÜŞOĞLU

Hande KESİKÇİ

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı

Anahtar Sözcükler : çalışan ergen, psikososyal sorunlar

Key Words : working adolescent, psycho-social problems

ÖZET

Tam-zamanlı çalışan ergenlerin psikososyal sorunlarını ve gelişimsel gereksinimlerini tanımlamayı amaçlayan bir çalışmadır. Analizin ilk aşamasında 620 çırağa Kısa Semptom Envanteri (KSE; Derogatis & Spencer, 1982) uygulanmıştır. İkinci aşamada Kısa Semptom Envanteri toplam puan ortalamasının 1 standart sapma üstü ve 1 standart sapma altı olmak üzere grup ikiye ayrılmıştır. Kısa Semptom Envanteri toplam puan ortalamasının 1 standart sapma üstü olarak ayrılan 93 denek yüksek riskli grup olarak tanımlanmış ve bu deneklerin 77'si ile görüşülmüştür. Deneklerin ortama yaşı 16.35 ± 1.43 'tür. Örneklem 55 (71.4%) erkek ve 22 (28.6%) kızdır. Psikososyal problemleri ergen-ebeveyn çatışması, ebeveynlerin evlilik anlaşmazlıkları, tek ebeveynlik ve iş ile ilişkili problemlerdir. Çözüm önerileri işyerinde kötüye kullanımın önlenmesi, ücret artışı, geç saatlere kadar çalışmamak, dinlenmek, tatil yapmak ve arkadaşlarla birlikte olmak için boş zamanın olmasını içermektedir. Sonuç olarak, çalışma koşulları, çalışma çevresi ve çalışma ilişkileri çalışan ergenler için bir psikososyal stresör olarak işlev görmektedir.

SUMMARY

The study was aimed to describe the psycho-social problems and developmental needs of working adolescents who work full-time. In the first stage of analysis, 620 apprentices were administered the Brief Symptom Inventory (BSI; Derogatis & Spencer, 1982). In the second stage of analysis, 620 subjects were divided into high and low risk groups based on their BSI scores. Cutoff points of high and low risk groups were determined according to 1 standard deviation above and below the mean value of transformed BSI scores. There were 93 subjects in the high risk group, 77 of which were interviewed. The mean age of these subjects was 16.35 ± 1.43 years. The sample was consisted of 55 (71.4%) boys and 22 (28.6%) girls. The psycho-social problems were parent-adolescent conflict, parent's marital accord, having a single parent, and work related problems. Their solution suggestions contained to solve the work related problems include preventing of abuse at workplace, increasing of wages, not working till late hours, having leisure time for resting, vacation, and friends. In conclusion, work conditions, environment, and relationships operate as a psychosocial stressor for working adolescents.

GİRİŞ

1950'ler ve 1960'larda yapılan klasik ergen çalışmaları hemen hemen yalnızca, aile, okul ve akran grubu üzerinde yoğunlaşmıştır, ve önemli sayıda ergenin çok zaman harcadığı dördüncü bağlam unutulmuştur: işyeri (1). Dünyada ve Türkiye'de (2, 3, 4, 5, 6) çalışan ergenlerle ilgili çok az sayıda araştırma yapılmıştır. Özellikle batıda yapılan çalışmaların çoğunun part-time çalışan gençlerle sınırlı olduğu görülmektedir (1, 7, 8, 9, 10).

Bu çalışmaların bir kısmı çalışmanın olumlu etkisinden söz ederken, bir kısmı da çocuğun psikososyal gelişimi üzerindeki olumsuz etkisini dile getirmektedir. İş deneyimi, ergen sağlığına üç temel nedenle olumsuz etkide bulunabilir: Birincisi, çalışma yaşamına önemli ölçüde katılım, okula, aileye ve arkadaşlara zaten büyük ölçüde zaman ve enerji yatırımı yapmış ergenin uyumsuz kaynaklarından kesinti yapabilir. İkincisi, gençler otonomi, öz-saygı, sorumluluk ve amaca yönelme ile çatışan işlerde çalıştıklarında stres yaşayabilirler. Bazı ergenlerin normal gelişim

Yazışma adresi: Tezan BİLDİK, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı, İZMİR
Makalenin geliş tarihi : 19.03.2004 ; kabul tarihi : 05.04.2004

bunalımlarına ek olarak, ilave uyum gerektiren önemli yaşam olaylarına maruz kalabildiklerini belirtilmektedir. Önemli bir hayat değişimi yaşamış ve özellikle stresli bir işte istihdam edilmiş gençlerin, sağlık ve davranış bozukluğuna en duyarlı kesim olabileceği beklenir (1).

Çalışan ergenlerin temel stres kaynağı, nitelik olarak çevresel değil psikososyal olma eğilimindedir. İş çevresinin özellikleri, bu gelişimsel periyodun belirli özellikleri nedeniyle ergen için psikososyal stresör haline gelirler. Otonomiye pek az izin veren, pek az inisiyatif sağlayan, hedef duygusu oluşturmeyen, sosyal etkileşim ya da ait olma duygusunu destekleme fırsatı pek tanımayan ve ustalıklı performans için çok az teşvik eden bir işin, ergenler için özellikle stresli olacağı beklenebilir. Her ne kadar bu iş koşulları, her yaşta işçi için sevimsiz koşullar olsa da, otonomi, kimlik, yakınlık ve başarıya ilişkin bunalımların normal sayıldığı gelişim evresinde olan bireyler için, bunların özel anlamı olabilir (1).

İşyerinde tanınma gereksiniminin, ağır sözlerle, bağırışlarla, kötü davranışlarla, aşağılamalarla ve sömürülürken bile, kendisine bir özne gibi değil nesne gibi davranılmasıyla sıklıkla göz ardı edildiğini belirtilmektedir (11). Basit bir hata yaptığında ya da yalnızca işveren öyle istediği için (personel azaltılması kararı) işten atılabileceğini duyumsadığı; bağırma, azarlama, ve dayak ile karşılaştığı; yaralanabileceği, hatta ölebileceği riskli ortamlarda çalışmaya zorlandığı çalışma ilişkileriyle kuşatıldığı bir ortamda çalışan çocuğun maddesel ve duygusal güvenlik gereksinimleri karşılanamamaktadır.

Bu araştırma; erken yaşta çalışma yaşamına katılan çocukların, içinde buldukları ergenlik döneminin biyolojik ve ruhsal özelliklerini de dikkate alarak, ev-aile yaşamını, yaşıt ilişkilerini, sağlık durumlarını, mesleki eğitim ve iş yaşamını kapsayacak şekilde, bir çok yönden değerlendirilmesini hedeflemiştir. Çalışan çocuklarda psikososyal gelişimi olumsuz yönde etkileyebilecek stresli iş boyutlarını araştırmak amacıyla sorun alanlarının, özlülerinin, gereksinimlerinin ve iş yaşamına ilişkin somut önerileri belirlenmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma, İzmir Çıraklık Eğitim Merkezi'ne devam eden ve küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışan ve ruhsal sıkıntı içinde olduğu saptanan 77 ergeni kapsamaktadır. İlk aşamada, İzmir Çıraklık Eğitim Merkezi'nde 20 ayrı meslek dalında eğitim gören tüm çırakların oranına uygun olarak oluşturulan 620 öğrenciye Kısa Semptom Envanteri (KSE) uygulanmıştır. Daha sonra KSE'nin toplam puan ortalamasının 1 standart sapma üstü ve 1 standart sapma altı olmak üzere grup yüksek ve düşük riskli olarak ikiye ayrılmıştır ve Kısa Semptom Envanteri toplam puan ortalamasının 1 standart sapma üstü olarak ayrılan 77 denek araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Bulgular değerlendirilirken 14-16 yaş "orta ergenlik" ve 17-20 üstü yaş "geç ergenlik" olarak kabul edilmiştir (12).

Araştırmada veri kaynağı olarak Kısa Semptom Envanteri ve araştırmacı tarafından oluşturulan yüz yüze görüşme sırasında doldurulan görüşme formu kullanılmıştır.

1.Görüşme Formu: Görüşme formu; çırakların sorunları, bu sorunlardan öncelikli olarak çözmek istedikleri ve sorunlardan ortadan kalktığı zaman gerçekleştirmek istediği planlar, çalışma yaşamına ilişkin çözüm önerileri ve yapılan görüşmelere ilişkin geribildirimleri kapsamaktadır.

2.Kısa Semptom Envanteri: Kısa Semptom Envanteri (KSE), Batı'da geliştirilmiş adıyla Brief Symptom Inventory (BSI) (Derogatis, 1992), 90 maddelik SCL-90 Semptom Belirleme Listesi üzerine temellendirilmiştir ve kendini değerlendirme türü ölçeklerin çeşitli özelliklerini üzerinde toplamaktadır. Yurt dışında KSE'nin halk sağlığına yönelik boylamsal çalışmalarda ölçme bataryalarının içinde sıklıkla kullanılan bir ölçek olduğu görülmektedir.

KSE'nin, üniversite öğrencilerinin ruh sağlığını tarama çalışmalarında özellikle yararlı bir ölçek olduğu belirtilmektedir. KSE'nin, ortaöğretim düzeyindeki ergenler, üniversite öğrencileri ve bir grup yetişkinden oluşan örneklemlerde ölçüm aracı olarak kullanılmıştır ve psikolojik sorunları güvenilir ve geçerli bir biçimde ölçen bir araç olduğu saptanmıştır (13).

Araştırmanın birinci aşamasında psikolojik açıdan "sorunlu" olduğu saptanan 77 denegin isim ve sınıfları saptandıktan sonra okul yönetiminin yüz yüze görüşmelerin yapılması için ayırdığı sınıfta uygulama başlatılmıştır. Okul saatleri içinde o gün sınıfta saptanan deneklerle yüz yüze görüşülerek araştırmacı tarafından görüşme formu doldurulmuştur ve her denekle yaklaşık 45-50 dakika süren ortalama 3 ya da 4 ayrı görüşme yapılmıştır.

Tüm veriler, "SPSS 5-0-1 for Windows" paket programı kullanılarak; sıklık, ortalama ve χ^2 testleri uygulanmış ve istatistiksel değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Sosyodemografik Özellikler

Araştırmaya katılan 77 denegin yaş ortalaması, en küçük yaş 14 ve en büyük yaş 20 olmak üzere 16.35 ± 1.43 yaş olarak belirlenmiştir. Deneklerin %53.2'nin (41 kişi) orta ergenlik dönemi, %46.8'nin (36 kişi) geç ergenlik dönemi içinde olduğu saptanmıştır. Kız deneklerin %63.6'sının (14 kişi) orta ergenlik dönemi içinde olduğu belirlenmiştir. Geç ergenlik dönemindeki deneklerin %77.8'inin (28 kişi) erkek olduğu görülmektedir. Deneklerin %61'i anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile, %10.4'ü geniş aile, %28.6'sı bölünmüş aile ortamında yaşamaktadırlar.

Sorun Alanları

Denekler ev-aile yaşamı, yaşıt ilişkileri ve iş yaşamına ilişkin sorunlardan yakındıkları belirlenmiştir. Tablo 1 ve Tablo 2'de bulgular gösterilmektedir.

Tablo 1.Ev Aile yaşamı

Ev-aile yaşamına ilişkin sorunlar	N	%
Ergen-ebeveyn çatışması	37	48.1
Ebeveynlerin ciddi evlilik problemleri/tek ebeveynlik	12	15.6
Sosyoekonomik güçlükler	12	15.6

Çalışan ergenlerin ebeveynleri ile çatışma nedenleri; ebeveynlerin arkadaş seçimine karışması, ailesinin ücretini düşük bulması nedeniyle baskı yapması, ailesinin davranış ve giyimine karışması, arkadaşlarıyla birlikte olmasına izin vermemesi, işten eve gelince ev işi yapması için baskı yapılması, spor yapmasına izin verilmemesi, karşı cins arkadaşlığını kabul etmeme, ebeveynlerin hiç bir şeyini beğenmemeleri ve küçümseyici davranışları ve ailenin aşırı baskı yapması olarak belirlenmiştir.

Erkek ve kız denekler, ergen-ebeveyn çatışması açısından karşılaştırılmış ve kızlarda ergen-ebeveyn çatışması daha fazla saptanmıştır. (ki-kare=4.99 df=1, p=0.03).

Yaşıt ilişkileri: Deneklerin %31.2'si (24 kişi) yaşıtlarıyla anlaşamama, %10.4'ü (8 kişi) arkadaşının olmaması, 6.5'i (5 kişi) karşı cinsle ilişkilerde güçlüklerden yakındığı belirlenmiştir.

Tablo 2. İş Yaşamı

İş yaşamına ilişkin sorunlar	N	%
Öğle tatilinin olmaması, tatil günü çalışma zorunluluğu, yıllık izin verilmemesi	62	80.5
Geç saate kadar çalışma ve çalışma saatlerinin belirsizliği	52	67.5
İşyerinde istismar (duygusal istismar ağırlıklı olmak üzere; fiziksel, duygusal ve cinsel istismar)	46	59.7
İşin yoğun ve yorucu olması	42	54.5
Düşük ücret ödenmesi ya da sabit ve düzenli ücret ödenmemesi	31	40.3
Müşterilerle ilgili güçlükler	24	31.2
Ergonomik riskler	24	31.2
İşinde gelişememe riski	14	18.2
Sağlık Sorunları	17	22.1

Günlük çalışma süresi ortalama 11.12±1.42 saat, en kısa süre 8 saat ve en uzun süre 14 saat olarak belirlenmiştir. Bir başka önemli bulgu, deneklerin %37.7'sinin (29 kişi) çıraklık okulundaki eğitiminden sonra işyerine gitme zorunluluğu içinde olmasıdır. Denekler okuldan sonra işyerine gitmediklerinde, azarlama, küfür etme, para kesintisi ve

işten atılma tehdidiyle karşı karşıya kaldıklarını dile getirmişlerdir.

a) Duygusal istismar olarak değerlendirilen davranışlar: bağırma-çağırma, azarlama, küfür etme; aşağılama, alay etme, isim takma; ustanın kendinden yaşı küçük ama daha kıdemli çırakların emirlerini yapmasını istemesi; işyerinde hal-hatır sorulmaması, gönül alıcı bir söz söylenmemesi; patronun oğlu, damadı gibi yakınlarının küçümseyici davranışları; işe geç kalınca veya hastalık nedeni ile raporlu olarak gelemeyince, takım kaybolunca para kesintisi yapılması, işten atmakla tehdit edilmesi; işte belli bir sayıyı tutturamazsa mesaiye kalma ile tehdit etme; durmaksızın çalışmaları için, aralarında dolaşarak sürekli baskı yapmak; iş alanından ayrılma, birbirleriyle konuşma, sigara-çay molası vermenin yasaklanması; müşterilerin yanında küçük düşürmek; patron/usta/kalfanın özel işlerini yapmak (sigara, yiyecek, meşrubat ve içki alınması, ev eşyalarını taşıma, arabasını yıkama v.b.); çıraklar arasında ayrımcılık yapılması; iş ortamında özel hayatına karışılması (karşı cinle arkadaşlığı ile ilgili baskı yapılması v.b.); patronun malzemeleri depoya kilitlemesi (hırsızlık yapar düşüncesiyle); işyerinde kız çıraklara öğle tatilinde dışarı çıkmak, makyaj yapmak, pantolon giymek, saçını açmanın yasaklanması; işyerinde aşırı disiplin olması.

b) Fiziksel istismara olarak değerlendirilen davranışlar: enseye vurma, çimdikleme, kulak çekme, tokat atma, bir şeyler fırlatma; dış protez işkolunda çalışan tek bir denek, kendisine kalfası tarafından yumruk atıldığını bildirmiştir; dış protez işkolunda çalışan tek bir denek, kalfası tarafından bacağına bisturi batırıldığını ve tepkisinden korktuğu için annesinin, babasını olaydan haberdar edemediğini ifade etmiştir.

c) Cinsel istismara olarak değerlendirilen davranışlar: erkek çıraklara el şakaları yapılması; evli ustaların ya da kalfaların dış giyim ve dış protez işkolunda çalışan kız çıraklara arkadaşlık teklifinde bulunmaları ve davranışlarıyla rahatsız etmeleri; dış protez işkolunda erkek bir çırakın kalfası tarafından kucağına oturması için sıkıştırıldığı ve reddedince dövüldüğü belirlenmiştir.

Müşterilerle ilgili güçlükler: Deneklerin %31.2'si (24 kişi) müşterilerle yaşadıkları sorunları dile getirmiştir. Müşterilerin çalışan ergenler için güçlük yaratan davranışları: müşterilerin yaptığı işe karışması; müşterilerin kendisine güvenmemesi ve işi yaptırmak istememesi; müşterilerin yaptığı işi beğenmemesi, küçümsemesi; müşterilerin işin bedelini ödemek istememeleri, zorluk çıkarmaları.

Ergonomik riskler: Deneklerin %31.2'sinin (24 kişi); ağır taşımak, ağır kaldırmak, sürekli ayakta çalışmak, sürekli oturarak çalışmak, belli bir pozisyonda çalışmak, çok küçük odada çalışmak gibi ergonomik risklerden yakındığı saptanmıştır.

İşinde gelişememe riski: Deneklerin %18.2'sinin (14 kişi) işinde gelişme isteğini dile getirdiği saptanmıştır:

Dış protezcilikte sürekli reklama gitme nedeniyle işi öğrenememek; ustanın eline iş vermemesi; sürekli aynı işi yapma nedeniyle yeni şeyler öğrenememe; işyerinde ilgilenilmemesi, yaptığı işin kontrol edilmemesi; mesleği

dışında bir alanda çalıştırılma (örneğin; bulaşık yıkamak, paspas yapmak, su doldurmak, temizlik yapmak); işyerinde gelişmek istediği alanda çalışmama.

Sağlık Sorunları: Deneklerin %22.1'i (17 kişi) çeşitli bendenel yakınmalar (gözlerde bulanıklık ve ağrı, karın ağrısı, baş ağrısı, bel ağrısı, diz/bacak/topuk ağrısı, göğüste ağrı, iş yoğunluğu nedeniyle tansiyonunun düşmesi, halsizlik, yorgunluk, bitkinlik) dile getirmiştir.

Öncelikli Çözmek İstedikleri Sorunlar

77 denegin Önümüzdeki 4-6 hafta içinde sorunlarından hangisini çözmek isterdin? sorusuna verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde:

%55.8'i (43 kişi) iş yaşamı ile ilgili sorunlar;

%24.7'si (19 kişi) ev-aile yaşamıyla ilgili sorunlar; %3.9'u (3 kişi) yaşıt ilişkileriyle ilgili sorunlar;

%2.6'sı (2 kişi) sağlık sorunu;

%13'ü (10 kişi) hemen çözülmesi gereken bir sorunu olmadığını bildirmiştir.

Özlemleri ve Gereksinimleri

"Problemlerinizi ortadan kaktığında, önümüzdeki 3 hafta içinde neler yapmak isterdiniz?" sorusuna verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

%33.3'ü (25 kişi) arkadaşlarla birlikte olmak,

%26.7'si (20 kişi) dinlenmek, tatil yapmak,

%26.7'si (20 kişi) işe devam etmek, işinde ilerlemek, işinde başarılı olmak,

%6.7'si (5 kişi) aile ile birlikte olmak,

%4.0'ı (3 kişi) kendini geliştirmek, çeşitli kurslara gitmek, hobilerle uğraşmak, ders çalışmak,

%2.7'si (2 kişi) "aklıma hiç birşey gelmiyor" şeklinde yanıtlamıştır.

Çırakların Çalışma Yaşamı İle İlgili Somut Önerileri

"İşyerinde aynı koşullarda nasıl daha iyi yaşayabilirsin?" sorusuna verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

29 kişi (%41.4) küçük düşürülmemeli, küçük düşürücü sözler söylenmemeli, aşağılanmamalı, kötü davranılmamalı, el şakası yapılmamalı, dayak kalkmalı, lâkap takılmamalı, özel işlerde kullanılmamalı, çıraklar arasında ayrımcılık yapılmamalı;

23 kişi (%32.9) ücretin artırılması, fazla mesainin ödenmesi, sabit ve düzenli ücret ödenmesi;

23 kişi (%32.9) geç saate kadar çalışmamak, çalışma saatlerinin belirli olması;

17 kişi (%24.3) öğle tatilinin olması, tatil günü çalışmamak, yıllık izin verilmesi;

13 kişi (%18.6) işyerinin dekorasyonunun modernleşmesi, yeni teknolojilerin getirilmesi, çalıştığı odanın daha büyük olması, dükkanın daha büyük olması, makinaların periyodik bakımlarının yapılması, kullanılan malzemelerin daha

kaliteli olması, bazı aletlerin yenilenmesi, binanın boyanması, mutfağın daha büyük olması, işyerinin iyi ısıtılması, işyerinin sanayii dışında olması;

11 kişi (%15.7) iş öğrenebilmek, eline iş verilmesi, hep aynı işi yapmamak ve değişik işleri de öğrenmek, işyerinde istediği alanda kendini geliştirmek, temizlik yapmamak, bulaşık yıkamamak, paspas yapmamak;

8 kişi (%11.4) işyerindekilere dertlerini anlatabilme, anlaşılabilme, sevgi-şefkat görebilme, iş arkadaşlarıyla dayanışmak, birbirini desteklemek ve yardım etmek, ustaların yaptıkları işi beğenmesi ve takdir etmesi;

7 kişi (%10) iş yoğunluğunun azalması, yeterli eleman alınması;

6 kişi (%8.6) hiç bir öneride bulunmamıştır;

5 kişi (%7.1) hasta olunca ilgilenilmesi, doktora götürülmesi ve izin verilmesi, işyerinde yemek verilmesi, yemek çeşidinin artması, servis aracı verilmesi;

3 kişi (%4.3) müşterilerin kapris yapmaması, hor görmemesi, aşağılamaması, güvenmesi;

3 kişi (%4.3) iş güvenliğinin sağlanması;

2 kişi (%2.9) ağır taşımamak, harç taşımamak, moloz taşımamak, işyerinin gürültülü olmaması;

1 kişi (%1.4) işyeri değiştirmek;

1 kişi (%1.4) çalışmamak şeklinde yanıtlamıştır.

Geribildirim

Deneklerin "Görüşmenin sana bir yararı oldu mu? (Evet ise nasıl bir yararı oldu?, Hayır ise nasıl olmasını isterdin?)" sorusuna verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde, %64.4'ünün (47 kişi) Evet, %35.6'sının ise (26 kişi) Hayır şeklinde bildirimde bulunduğu saptanmıştır.

Olumlu geri bildirimde bulunan deneklerin gerekçeleri incelendiğinde, en sık "dertleşme, hiç kimse ile paylaşmadıklarını anlatınca sıkıntısının azalması, rahatlama, içini dökme" şeklinde dile getirdikleri belirlenmiştir. Diğer nedenler ise aşağıda belirtilmiştir: arkadaşlarıyla ilişkilerinin düzelmesi, daha iyi biri olmayı düşünme; çalışan gençlerin sorunlarına ilgi gösterilmesinin umut verici olması; kendini gözlemlene, önem vermediği şeyleri düşünme ve önemseme; hatalarını farketme, sıklıkla ortadan kalkmasını umut etme; ailesine daha çok bağlanma ve aklına estiği gibi davranmada azalma; kendini daha iyi, zinde ve güvenli hissetme; iş hayatındaki düşüncelerini yenileme, eksiklerini farketme ve düzeltmeye çalışma; geçmişten konuşunca, okulu bırakmaktan pişmanlık duyma; daha dikkatli olmak, yaşam ile ilgili düşünmesini sağlama; insanlara biraz daha yakınlaşma; duygularını anlatabilme; işe karşı istekte artma; sorunlarını anlatınca çözülmesi yönünde istek belirmesi; ailesinin ve arkadaşlarının kendisiyle ilgili düşüncelerini öğrenmek için motive olma; yanlış düşündüğü şeyleri sebepsiz yere düşündüğünü farketme.

Olumsuz geri bildirimde bulunan deneklerin gerekçeleri incelendiğinde: konuşulanların ancak gelecek nesli etkilemesi; işyeri ile konuşulması, hatta mahkemeye verilmesi, meslek odalarıyla görüşülmesi, işyerlerine sağlık elemanlarının gelmesi gibi beklentilerin gerçekleşmemesi; önemli bir sorunu olmadığı için yararlanmama; sorunlar konuşulduktan sonra öğüt verilmemesi; anlatılan sorunların çözümlenmemesi.

TARTIŞMA

Çalışan ergenler, ev-aile yaşamı, yaşıt ilişkileri, iş yaşamı ve okul yaşamına ilişkin bir çok alandan köken alan yakınmalara sahiptirler. İş yaşamının, çalışan ergenlerin yaşamında en büyük stres kaynağı olarak rol oynadığı görülmektedir.

İzmir'de yapılan bir çalışan ergenlerin iş yaşamına ilişkin sorunları, usta ile tartışma, ustanın kötü davranması, işin yoğun olması ve maddi yetersizlik olarak saptanmıştır. Aileye ilişkin sorunlarını ise, ebeveynle anlaşamama, ergene karşı ilgisizlik, ailenin ekonomik güçlükleri ve ebeveynler arası kavga olarak belirlenmiştir. Özel konulara ilişkin sorunlar da, iş arkadaşlarıyla ve karşı cinsle olan ilişkilerde olumsuzluklar, özel yaşamlarına karışılması ve arkadaş edinememe yer almaktadır (14). Araştırmamızda saptanan sorun alanlarıyla benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Türkiye'de çalışan çocuklar saha araştırması ön raporunda, İzmir grubu, çalışan çocukların %42.6'sının işyerinde en çok ustadan korktuğu ve korkma nedenlerinin %51.9 kızılmak, %22.8 bağırılmak, %3.5 dövülmek olduğunu saptamıştır (15). Bu sonuçlar, araştırmamızda elde edilen bulgularla uyumludur.

Erkek ve kız denekler, ergen-ebeveyn çatışması açısından karşılaştırılmış ve kızlarda ergen-ebeveyn çatışması daha fazla (%68.2) saptanmıştır. Görüşmeler sırasında da, çalışan kızların ergenlik dönemi gereksinimleri nedeniyle daha fazla ebeveynleriyle çatışma içine girdikleri ve baskı gördükleri saptanmıştır. Kız deneklerin %63.6'sının orta ergenlik içinde gözü önüne alınırsa, ana-babadan ayrılma-bireyleşme sürecinin başlamasıyla kızların daha fazla oranda çatışma bildirmeleri şaşırtıcı değildir. Çalışan çocukların ana-babaları ile yapılan bir çalışmada, ebeveynlerin kız çocuklarında ana-babaya bağlı ve itaatkar erkek çocuklarında ise aile gelirine katkı görmek istedikleri en önemli özelliktir olduğu bulunmuştur (16).

Deneklerin yaşıt ilişkileri değerlendirildiğinde, uzun çalışma süreleri ve tatil günleri de çalışma zorunluluğu nedeniyle, arkadaşlarına zaman ayıramadıkları saptanmıştır. Bu yüzden, yaşıt ilişkilerinin ve buna ilişkin sorunlarının gündelik yaşamlarında çok az yere sahip olduğu görülmektedir. Çalışan çocuk ve ergenlerin çoğunlukla küçük ve orta ölçekli işyerlerinde çalışmaları nedeniyle çalışma ortamında az sayıda yaşıtları bulunmaktadır. Oysa, öğren-

ciler çok sayıda kendi yaşıtıyla birlikte aynı ortamı paylaşmaktadır. Ankara'da yapılan bir araştırmanın kapsamındaki işyerlerinde en çok 8 çocuk saptadığını bildirmiştir (17). Diğer bir çalışmada da, çalışan ergenlerin %33'ü, öğrenci ergenlerin ise %53'ünün boş zamanını yaşıtlarıyla geçirdiğini saptamıştır (14). Ancak, çalışan ergenlerin %21'i, öğrenci ergenlerin %6'sı boş zamanını ailesiyle birlikte geçirmekte olduğunu belirlemiştir. Görüldüğü gibi, çalışan ergenler uzun çalışma süreleri nedeniyle, yaşıtlarıyla birlikte olamamakta; boş zamanlarının önemli bir kısmını da aileleriyle birlikte geçirmek zorunda kalmaktadırlar.

Çalışan ergenlerin, karşı cinsle yakınlık kurabilmek için, yer ve zamandan yoksun kalmaları nedeniyle çok az bir kısmının karşı cinsten arkadaşı olduğu saptanmıştır. Çıkma olgusu, daha çok toplumsal bir deneyim ve karşı cinsel ilgilerin çıkışı olarak ve yenilenme, toplumsallaşma, statü kazanımı ve biriyle birlikte olma işlevleri olan bir davranış olarak tanımlanmıştır (18). Görüldüğü gibi, çalışan ergenler, cinsel düşünce, duygu ve davranışlar hakkında öğrenme ve bir çıkma eşi, sevgili, kadın ya da erkek olmanın nasıl bir şey olduğunu anlama gereksinimini yeterince karşılayamamaktadırlar. Ayrıca, cinsel davranış ve cinsel nesne tercihlerini, biriyle birlikte olma ilişkisinin biçimi hakkında düşüncelerini, olası evlilik eşlerinin özelliklerini ve biriyle çıkma olayından beklentilerini yeterince oluşturamamaktadırlar.

Çırakların psikososyal sorunlarının, sağlık ve güvenlik sorunlarıyla iç içe girmiş bulunması ve çözümlerinin birbirinden bağımsız olmayışı nedeniyle, çalışma koşullarının sağlık, güvenlik ve psikososyal yönlerini birbirinden ayırmak olanaksız olduğu belirtilmektedir (17). Bu kaynaşmaya örnek olarak çalışma süreleri verilebilir: uzun çalışma süreleri, çocuğun sağlığını olumsuz yönde etkileyerek, yorgunluk, bıkkınlık, dikkat yoğunluğunda azalma gibi fizyolojik tepkilere yol açar ve kaza olasılığını artırır. Deneklerimizin günlük çalışma süresi ortalama 11.12±1.42 saat, en kısa süre 8 saat ve en uzun süre 14 saat olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, Fişek, Tekin ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Türkiye'de çalışan çocuklar saha araştırması ön raporu İzmir grubunun bulguları ile uyumludur (15, 17, 19).

Araştırmamızda, deneklerin %59.7'si (46 kişi), duygusal istismar ağırlıklı olmak üzere; fiziksel, duygusal ve cinsel istismardan yakınmıştır. Ancak, cinsel istismarı kurbanların çeşitli nedenlerle dile getirmemesi yüzünden olduğundan çok daha az oranda sonuçlara yansıdığı düşünülmektedir. Ankara, İstanbul ve İzmir ceza mahkemelerinin çocuk istismarı ve ihmali ile ilgili kararlarının incelenmesine ilişkin araştırmasında fiziksel ve cinsel istismara uğrayan çocukların büyük bir kısmının çalışan çocuklar olduğu saptanmıştır (20).

Araştırmamızda işyerinde istismarın, reddetme, aşağılama, ayırma, korkutma, yıldırma, tehdit, duygusal engelle-

me, duygusal gereksinimlerini karşılamama ve yetkinleştirme boyutları saptanmıştır. Çırak-işveren/usta/kalfa arasındaki yetersiz bilişsel ve duygusal ilişki yine reddetme ve duygusal ihtiyacı karşılamama boyutlarına girmektedir. Aşırı disiplin, korkutarak kontrol etme ve utandırma yöntemleri çocukların fizyolojik ve güven gereksinimlerinin doyumunu engeller ve duygusal istismarın "tehdit", "aşağılama", "reddetme" boyutlarını yansıtır. Çocukların gelişim düzeyine ve yaşına uygun olmayan biçimde beceri ve yeteneklerinin altında veya üstünde görev verilmesi, sorgulayıcı ve yaratıcı güçlerini köreltici öğretim, çocuğun bilişsel, fiziksel ve duygusal gelişimini engellemektedir.

Çalışan ergenlerin, öncelikli olarak çözümünü istediği sorunlar değerlendirildiğinde, iş yaşamı ile ilgili sorunların önemli bir yer tuttuğu belirlenmiştir. Denekler üzerinde iş yaşamının önemli bir stresör olduğu, hemen çözülmesi gereken sorunları içinde ilk sırayı almasından da anlaşılmaktadır. Deneklerin geri kalan önemli bir bölümü ev-aile yaşamı ile ilgili sorunların çözümüne öncelik tanıdığı belirlenmiştir.

Çalışan ergenlerin sahip oldukları problemler ortadan kalktığına, gerçekleştirmek istedikleri kısa vadeli planları değerlendirildiğinde, yaşlılarıyla birlikte olmak, dinlenmek ve eğlenmek gibi temel gereksinimlerin ilk sırayı aldığı görülmektedir. Ayrıca, meslek edinmek kaygısı içinde olan örneklem popülasyonunun önemli bir bölümünün, çalışmaktan başka amacının olmadığı ve bir an önce ustasının eline iş vermesi için mesleği öğrenme gayreti içinde olduğu da göze çarpmaktadır.

Deneklerin çok az kısmının, çeşitli kurslara ve hobilere yöneldiği dikkat çekmektedir. Bu denekler, spor, kitap okuma, gitar kursu alma, yabancı dil ve bilgisayar kursuna gitmek şeklinde planlarını dile getirmişlerdir.

Çalışan ergenlerin işyerinde yaşadığı koşulların iyileştirilmesi için önerdiği çözümler değerlendirildiğinde, ilk sırayı işyerinde istismarın alması çarpıcıdır. Ayrıca, yaptığı işin karşılığını alabilmek, çalışma saatlerinin düzenli olması, geç saatlere kadar çalışmamak, kendine dinlenmek ve yaşlılarına zaman ayırabilmek, iş ortamında sevgi, ilgi ve saygı görmek de önemlidir. Sadece, 3 kişinin iş güvenliği konusunda uyarı getirmesi, çırakların iş güvenliği konusunda bilgilerinin ve yönelimlerinin çok yetersiz olduğunun bir kanıtıdır. Çalışan çocuk ve gençlerin iş güvenliği konusunda bilgi düzeylerinin düşük olduğu yapılan başka bir araştırmada da saptanmıştır (17). Tek bir deneğin çalışmamayı düşünmesi de çok dikkat çekicidir ki; bu da gençlerin iş ortamı dışında başka seçeneklerinin olmadığını vurgulamaktadır. Çırakların yapılan görüşmeyle ilgili geribildirimleri değerlendirildiğinde, %63.5'inin olumlu, %36.5'inin ise olumsuz şeklinde bildirimde bulunduğu saptanmıştır. Kız deneklerin %81.8'nin olumlu geribildirimde buldukları dikkati çekmektedir.

Kızlar hem kendi iç dünyalarındaki değişikliklere hem de dış dünyaya karşı daha duyarlı, daha gözlemci olabilirler ve kendilerindeki değişimleri algılayışları ve yorumlayışları, duygusal ve çoşkusal değişimlere duyarlı oluşları ve onları ifade etmeye daha yatkın olmaları (21) nedeniyle araştırmamızda kızların daha fazla olumlu geribildirimde bulunduğu düşünülmektedir.

Araştırmamızda, deneklerin büyük çoğunluğunun olumlu geribildirimde bulunmasının nedenleri, görüşmelerde gençlere duygularının ve sorunlarının anlaşıldığının gösterilmesi, dikkat ve empati kurarak dinleme, sözel ve sözsüz anlaşıldığını göstermenin etkisidir. Mevcut sorunun, geçmiş sorunların ve yaşam seyrinin öyküsünün alınma etkinliği ile yaşamın gözden geçirilmesi fırsatının sağlanması ve ilginin gösterilmesiyle terapötik bir yarar sağlanmaktadır.

Çalışan ergenlerin büyük çoğunluğunun; aile, okul ve çalışma ortamında sorunlarını dile getirememeleri nedeniyle ayrıntılı bir biçimde sıkıntı yaratan konuların konuşulmasının gerginliği azalttığı belirlenmiştir. Bazı deneklerin anksiyetelerinin azalması sonucunda aile ve arkadaş ilişkilerinde düzelme, çalışma isteğinde artma, sorunlarının çözülebileceğini umut etme ve isteği ortaya çıkmıştır. Görüşmelerin etkisiyle bazı ergenler, kendi özelliklerini gözden geçirmiş ve yaşama ilişkin her konuda düşünmeleri sağlanmıştır. Bu gençler gündelik yaşamlarında eksikliklerini, önemsemediklerini, hatalarını fark ederek iç dünyalarında bir düzenleme yapmışlardır.

Deneklerin geri kalan kısmı, sorunlarının çözümünde somut adımlar atılmasını beklemektedirler. Bir kısmı sorunlarının çözümünün zor olduğuna inanmakta ve çözüldüğü zaman da kendi yaşamını etkilemeyeceğini düşünmektedir.

Sonuçta, çalışmanın ergen gelişim ve ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri mevcuttur (22) ve çalışan çocukların yaşamında en önemli stres kaynağı, çalışma ortamı ve ilişkileridir. İşyerinde çocuklar, duygusal ağırlıklı olmak üzere, fiziksel, cinsel ve duygusal istismara uğramaktadır. Bu problemler, çocuğun gelişimini yönlendiren temel gereksinimlerin karşılanmaması, zihinsel gelişime yönelik hizmetlerin olmaması, fiziksel ve duygusal istismara maruz kalmalarından kaynaklanmaktadır.

Çalışma ortamında otonomi eksikliği, uzun çalışma süresi, iş yoğunluğu, işverene tam itaat, korkutma ve aşağılama yoluyla sürekli kontrol etme, emosyonel sıcaklığın yokluğu, bir yetişkin gibi davranması beklentisi, gelişim görevlerinin işveren tarafından itaatsizlik olarak yorumlanması, düşük ücret alma ve kısa çocukluk periyodu çalışan çocukların mental sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

KAYNAKLAR

1. Greenberger E. and Steinberg LD. Adolescents who work: Health and behavioral consequences of job stress. *Developmental Psychology* 1981; 17: (6): 691-702.
2. Öztürk-Kılıç, E., Özbay, H., Göka, E. ve ark. Ergenlerin sosyal destek çevreleri: İşçi ve öğrenciler arasında karşılaştırmalı bir çalışma. *Türk Psikiyatrisi Dergisi* 1994; 5(2): 119-125.
3. Çamkuşu B. ve ark. Ahi Evran Çıraklık Eğitim Merkezi son sınıfta eğitim gören oto yan sanayiide çalışan işçilerin psikolojik semptom dağılımı. 5. Ulusal Psikoloji kongresi, Çanakkale, 1998.
4. Oto R. Ve ark. 1998 Bir güneydoğu kenti sokaklarında çalışan çocukların sosyo-demografik özellikleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 1998; 5(1): 23-27.
5. Özbay H.; Şahin N. ve ark. Ergenlikte benlik imajı: Çalışan ve öğrenciler arasında karşılaştırmalı bir çalışma. *Türk Psikiyatrisi Dergisi* 1991; 2(2): 82-95.
6. Piyal YB: Küçük ölçekli üretimde çalışan çocukların sorunları ve çözümler, Hacettepe Nüfus Etüdüleri Enstitüsü Nüfus Kongresi, Ankara, 1997.
7. Steinberg LD. ve Greenberger E. Early work experience: A partial antidote for adolescent egocentrism. *Journal of Youth and Adolescence* 1981; 10(2): 141-157.
8. Ruggiero M., Greenberger E. and Steinberg, LD. Occupational deviance among adolescent workers. *Youth and Society* 1982; 13(4): 423-448.
9. Mortimer JT. Ve ark. The effects of work intensity on adolescent mental health, achievement, and behavioral adjustment: New evidence from a prospective study. *Child Development* 1996; 67: 1243-1261.
10. Bachman JG. ve Schulenberg J. How part-time work intensity relates to drug use, problem behavior, time use, and satisfaction among high school seniors. Are these consequences or merely correlates?. *Developmental Psychology* 1993; 29 (2): 220-235.
11. Boidin C. Çalışma yaşamında çocuk: Psikososyolojik yaklaşım. Piyal YB, çev. Ankara: Uluslararası Çalışma Bürosu Yayını, 1995.
12. Marans S. and Cohen DJ. Child psychoanalytic theories of development. Lewis M, ed. *Child and Adolescent Psychiatry: A Comprehensive Textbook*, Second edition. Baltimore, Maryland: Williams & Wilkins, 1996: 163.
13. Şahin NH. ve Durak A: Kısa semptom envanteri (Brief symptom inventory-BSI). Türk gençleri için uyarlanması, *Türk Psikoloji Dergisi* 1994; 9 (31):44-56.
14. Bakar D: Çalışan ve öğrenci ergenlerin benlik tasarımına ilişkin kaygı ve depresyon düzeylerindeki farklılaşmalar. Yayınlanmamış Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Gelişim Psikolojisi AD, 1993.
15. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Türkiye'de çalışan çocuklar saha araştırması ön raporu, Ankara: İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Yayını, 1994.
16. Engin A. Çalışan ve çalışmayan çocukların ailelerinin yapısal ve psikososyal özellikleri açısından karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji AD, 1994.
17. Fişek G: Çocuk işçilerin medikososyal sorunları araştırması. *Çalışma Ortamı Dergisi* 1986; 8: 27-32.
18. Wagner CA. Ergen Cinselliği. Adams JF, ed. yayına hazırlayan: Onur B. Ergenliği Anlamak. 1.Baskı. Ankara, 1995.
19. Tekin M. Çırak olarak çalışan çocuklar üzerinde yapılan bir araştırma, *Çocukların Kötü Muameleden Korunması I. Ulusal Kongresi*, Ankara, 12-14 Haziran 1989.
20. Konanç E, Zeytinoğlu Z ve Kozcu S. Ankara, İstanbul ve İzmir ceza mahkemelerinin çocuk istismari ve ihmali ile ilgili kararlarının incelenmesi. *İzmir Barosu Dergisi* 1988: 5-21.
21. Yanbastı G: Yüksek öğrenim gençliğinde sosyal uyum ve ruh sağlığı. *Ege Üniversitesi Seminer Psikoloji Dergisi* 1989; 8.
22. Kouvonen A. ve Lintonen T: Adolescent part-time work and heavy drinking in Finland. *Addiction* 2002; 97: 311-318.